

HET KROMME-RIJNGEBIED

TIJDSCHRIFT VAN DE HISTORISCHE KRING 'TUSSEN RIJN EN LEK'

- > Houtense familienamen
- > Mini-gemeente Rhijnauwen in 1840
- > Kuyperkaartjes Kromme Rijngebied

HISTORISCHE KRING TUSSEN RIJN EN LEK

2020 | 54 | NR 2

De mini-gemeente Rhijnauwen in 1840

In 1840 werd in Nederland een volkstelling gehouden. Het was er een in een reeks van tellingen die om de tien jaar plaatsvonden. Uit de gegevens die de telling opleverde, bleek onder andere dat in de Kromme-Rijnstreek de gemeente Rhijnauwen¹ verreweg de minste inwoners had, namelijk slechts 73. In de hele provincie Utrecht was er maar een gemeente met nog minder inwoners^{2,3}: Portengen, gelegen ten zuidwesten van Breukelen, telde namelijk niet meer dan 50 inwoners.

Waar bevond zich het grondgebied van deze mini-gemeente Rhijnauwen, wie woonden er, waarmee voorzagen ze in hun levensonderhoud en welke voorzieningen waren er?

---

* **Kees Floor** (1947) werkte als meteoroloog bij het KNMI in De Bilt. Hij schreef talrijke artikelen voor de Volkskrant, diverse weerbladen en periodieken van historische verenigingen.

1 Gezicht op de boerderij De Boeije met op de voorgrond de Kromme Rijn, maart 1987. De boerderij stond van 1818-1857 in de toenmalige gemeente Rhijnauwen. De grens met de gemeenten Oud-Wulven en Bunnik liep door het midden van de Kromme Rijn. (Bron: Beeldbank Het Utrechts Archief (HUA), cat nr. 72815)

Gemeentegrenzen en Kadaster

In en rond de Franse tijd waren de gemeentegrenzen in Nederland voortdurend in beweging geweest. Na het vertrek van de Fransen in 1813 viel men bij het vaststellen van die grenzen zo veel mogelijk terug op de oude situatie. In 1816 werd bij Koninklijk besluit vastgesteld welke gemeenten de provincie Utrecht zou gaan omvatten. Een daarvan was de gemeente Rhijnauwen, die tot 1857 zelfstandig zou blijven. De gemeentegrenzen werden vastgesteld in 1829 door het kadaster, toen landmeter J. Vesters

alle percelen kwam opmeten. Het was daarbij niet nodig het grondgebied onder te verdelen in secties, zoals bij de meeste andere gemeenten het geval was. Door de kleinschaligheid paste alle vereiste informatie bij de voorgeschreven kaartschaal gemakkelijk op een kaartblad. Het ging om 135 genummerde percelen, waarvan in aparte tabellen werd genoteerd wie de eigenaar was en waarvoor het stuk grond werd gebruikt. Dat kon bijvoorbeeld zijn als *weiland*, *bouwland*, *bos* of *huis en erf*. Verder stonden er op de kaart de *Kromme Rijn*, de *Bisschops watering* en als 'algemene wegen' een weg naar Utrecht (Vossegatsdijk of *Utrechtsche weg*) en een naar Bunnik (*Bunniksche dijk* of *Rijnsoever*).

Grondeigenaren

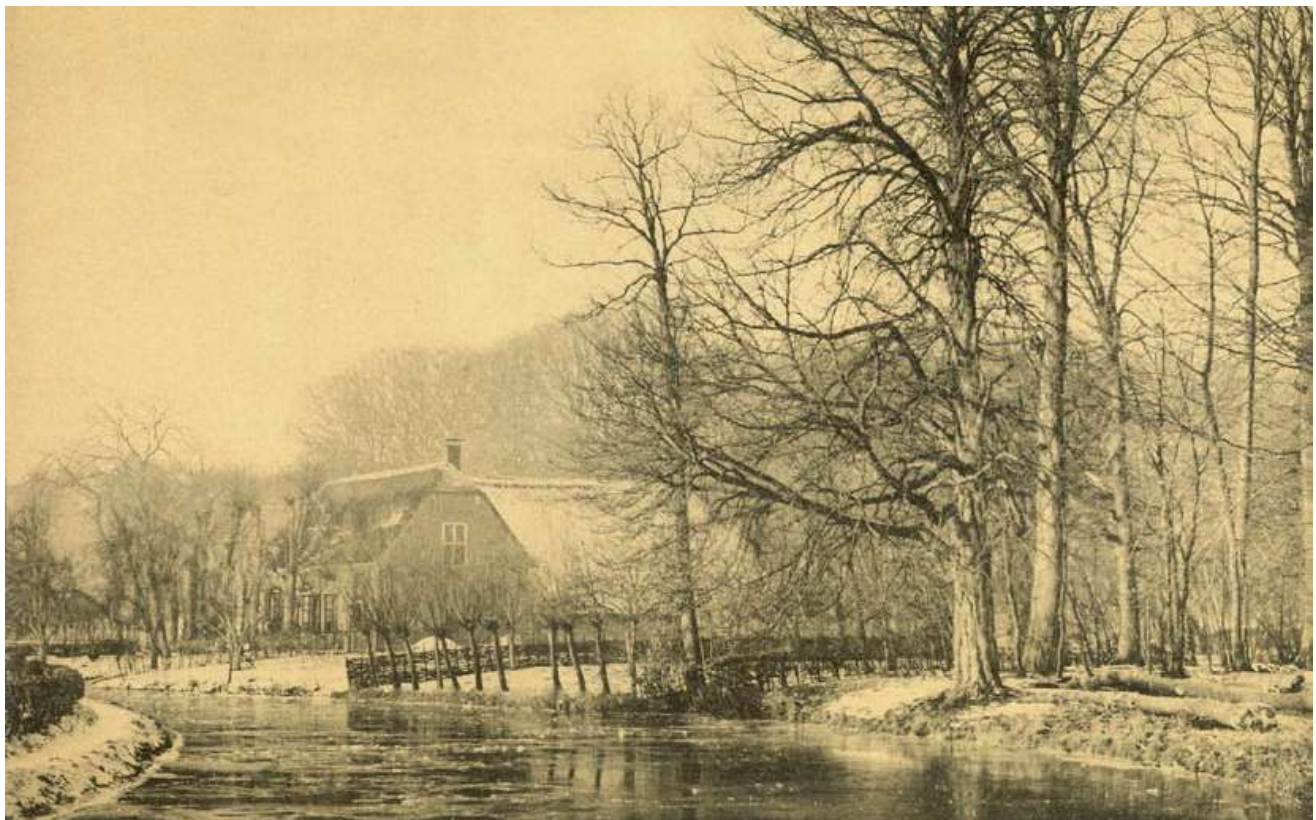
De landerijen waren in 1840 in handen van slechts drie grondeigenaren: Jonkheer Mr. Willem Bosch van Drakestein was eigenaar van het landgoed *Nieuw Amelisweerd* - met onder andere de boerderij *De Boeije* (figuur 1) - en bewoner van het landhuis (figuur 2). Zijn broer, Jonkheer Mr. Hendrik Willem Bosch van Drakestein, bezat het landgoed *Oud Amelisweerd* met onder meer de boerderij *De Zonnewijzer* (figuur 3). Het landhuis (figuur 4) was in 1840 onbewoond en stond leeg. Jonkheer Jan Carel Wendel Strick van Linschoten van Heeswijk en

2 Gezicht op het huis Nieuw Amelisweerd met op de voorgrond de Kromme Rijn. Tekening van P.J. Lutgers uit 1869, toen Rhijnauwen reeds was samengevoegd met Bunnik. (Bron: Beeldbank HUA, cat nr. 202063)

Rhijnauwen tenslotte was eigenaar en bewoner van het meer stroomopwaarts gelegen *Huis Rhijnauwen* (figuur 5) en het gelijknamige landgoed met de *Hofstede Rhijnauwen* (figuur 6).

3 Gezicht over de Kromme Rijn op de boerderij De Zonnewijzer in de sneeuw. Datering: 1900-1905. (Bron: Beeldbank HUA, cat nr. 5544)

4 **Gezicht op het huis Oud Amelisweerd met op de voorgrond de Kromme Rijn. Tekening van P.J. Lutgers, 1869.**
 (Bron: Beeldbank Regionaal Archief Zuid-Utrecht (RAZU) LeW_5D4_06737)

Strick van Linschoten was de enige inwoner van de gemeente die meer dan dertig gulden belasting betaalde en volgens de regels van het toenmalige kiesstelsel stemrecht bezat.⁴

Grensbepaling

In 1832 waren de gemeentegrenzen in een proces-verbaal van grensbepaling formeel vastgelegd.⁵ De door landmeter Vesters vervaardigde kadastrale verzamelkaarten vormden daarbij het uitgangspunt. De burgemeesters van *Rhijnauwen* en de buurgemeenten *de Bildt*, *Zeyst*, *Bunnik* en *Oudwulven*. waren allen bij de grensafpaling betrokken. Ze moesten elk hun handtekening zetten onder de paragraaf die hun gemeentegrens betrof. Overigens tekende de Zeister burgemeester niet, omdat hij het oneens was met de door de landmeter gehanteerde grens.

De door Vesters vervaardigde zogenoemde kadastrale verzamelkaart van *Rhijnauwen* (figuur 7) laat zien dat het gehele grondgebied van de gemeente zich bevond op de rechteroever van de Kromme Rijn. De zone rond de huidige Provinciale weg (N411), die in november 2019 gemarkeerd werd met borden *Rhijnauwen, gem. Bunnik* (figuur 8), lag dus niet in de negentiende-eeuwse gemeente *Rhijnauwen*.

Gemeentebestuur

Rhijnauwen bestond op teldatum 1 januari 1840 uit twee buurtschappen, *Rhijnauwen* met 41 en *Amelisweerd* met 32 inwoners (figuur 9). De gemeente werd bestuurd door een burgemeester en een gemeenteraad, die twee assessoren (wethouders) telde en twee gewone leden van de raad. Alleen de 'vroedste en gegoedste ingezetenen' van een gemeente

5 **Gezicht op het huis Rhijnauwen met op de voorgrond de Kromme Rijn. van P.J. Lutgers, 1869.** (Bron: Beeldbank RAZU LeW_5D4_06739)

kwamen in aanmerking benoemd te worden tot lid van de raad. De Utrechtse notaris Hendrik van Ommeren was in 1817 bij koninklijk besluit benoemd tot schout en secretaris; vanaf 1826 noemde men schouten burgemeester. Van Ommeren was tevens gemeenteontvanger. Eind 1837 werd zijn ambtstermijn weer met zes jaar verlengd, zodat hij in 1840 nog als burgemeester, gemeentesecretaris en ontvanger fungeerde. Hij kreeg ontheffing van de verplichting om te wonen binnen de gemeente waarvan men burgemeester was. Vanaf 1844 zat een verlenging er niet meer in. Kort daarvoor was namelijk een wet van kracht geworden die het notarisambt onverenigbaar maakte met dat van burgemeester. De raad van Rhijnauwen probeerde voor zijn burgemeester nog ontheffing te krijgen. Dat gebeurde onder andere met het argument dat er binnen de gemeente geen geschikte kandida-

ten voor de opvolging waren en er dus in ieder geval een ontheffing van de 'inwoningsverplichting' nodig was. De provincie ging niet op het verzoek van de raad in, zodat het doek viel voor Van Ommeren. Toch kon hij nog regelmatig naar Rhijnauwen teruggaan; tot 1850 bleef hij namelijk gemeentesecretaris en -ontvanger. Na het vertrek van Van Ommeren als burgemeester begin januari 1844 werd assessor Pieter van de Vegt, landbouwer te Amelisweerd, waarnemend burgemeester tot het moment dat opvolger Johannes Gerardus Geelkerken later dat jaar aan de slag ging. Geelkerken was sinds 1827 al burgemeester van Bunnik. Tot de opheffing van de gemeente in 1857 zou de burgemeester van Bunnik tevens burgemeester zijn van Rhijnauwen. Terug naar 1840. Raadsleden waren behalve Van der Vegt de timmerman en assessor Jan Willem van Overhagen uit de buurtschap

6 **Gezicht op boerderij Hofstede Rhijnauwen met bijgebouwen, 15 mei 2003.** (Bron: Beeldbank HUA cat nr. 5544)

Rhijnauwen en de landbouwers Cornelis van Leeuwen (Amelisweerd) en Jan Middelman (Rhijnauwen).

De gemeente kende ook een zogenoemd *college van zettters*, dat de burgers moest beschermen tegen de macht en mogelijke willekeur van de belastingdienst. Het werd gevormd door de burgemeester, de bewoners van de huizen Rhijnauwen en Nieuw Amelisweerd, assessor Van der Vegt en gemeenteraadslid Jan Middelman.

Jaarweddes en tractementen

Van Ommeren ontving voor zijn werkzaamheden als burgemeester het schamele bedrag van 23 gulden per jaar. In de provincie Utrecht kreeg alleen zijn collega uit 's-Gravensloot minder. Vermoedelijk ontvingen de assessoren en de gewone raadsleden ook een vergoeding, want de jaarwedde van het plaatselijk bestuur staat voor *f* 61 op de begroting. Bovenop zijn burgemeesterstoelage kreeg Van Ommeren als gemeentesecretaris een jaarwedde van vijftien gulden en als gemeenteontvanger tien gulden. Verdere personele kosten betroffen de klokkenist, de bode en de veldwachter. De klokkenist, die 'bij brand aanstonds de brandklok moest trekken' stond voor *f* 1,50 op de rol, de bode kreeg een traktement van *f* 15 en veldwachter Lambertus van den Asch, die dezelfde functie vervulde in Bunnik, verdiende in Rhijnauwen *f* 8,40. Laatstgenoemde raakte in 1845 aan de drank en maakte zich schuldig aan 'slechte surveillance'. Voor straf werd zes weken salaris ingehouden. Als er geen verbetering optrad, zou hij terstond uit zijn post worden ontzet. Gelukkig slaagde hij erin zijn leven te beteren. In 1850 kreeg hij 'wegens hoge ouderdom en lichaamsgebreken' eervol ontslag.⁶

Inwoners

Rhijnauwen telde volgens de gegevens van de volkstelling per 1 januari 1840 tien huizen en tien huisgezinnen, gelijkelijk verdeeld over de beide buurtschappen. Zes gezinshoofden kwamen we hiervoor reeds tegen: de bewoners van de huizen Rhijnauwen en Nieuw Amelisweerd en de leden van de gemeenteraad. De andere gezinshoofden waren in de buurtschap Rhijnauwen jager Servaas van Ewijk en tuinbaas Jan Fijth. In de buurtschap Amelisweerd betrof het de tuinmannen Jacobus van Kesteren en Dirk Johannes Kolenbrander. De gezinshoofden woonden er met hun echtgenotes, kinderen en personeel: koetsiers, tuinmans- of boerenknechten, werkmannen en boeren-, keuken- en kindermeiden.⁷

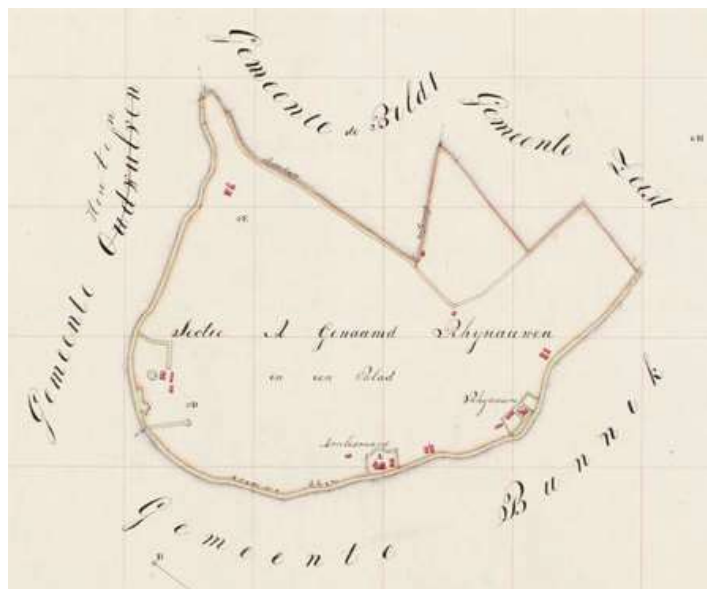
De inwoners van de gemeente waren relatief welvarend. De kosten van levensonderhoud waren voor een ieder op te brengen. Volgens de burgemeester behoorde niemand tot de 'lagere volksklasse'.⁸ De voor de volkstelling van 1840 benodigde gegevens waren in de periode van 11 november tot 31 december 1839 bijeengebracht en op formulieren genoteerd. Toen op 31 december 1839 om twee uur 's middags op Nieuw Amelisweerd Henricus Paulus Cornelis ter wereld kwam als zoon van Jonkheer Willem Bosch van Drakestein en zijn vrouw Johanna Sara ten Hagen, moest de baby op het laatste moment alsnog op het formulier met inwoners worden bijgeschreven. Tevens moesten briefjes en formulieren met daarop het inwonertal worden aangepast (figuur 9). Het was de eerste en enige geboorte in 1840 binnen de gemeentegrenzen. Sterfgevallen deden zich in dat jaar niet voor.

Voorzieningen

Rhijnauwen was een agrarische gemeente met landbouw, veeteelt en bosbouw. Er werden slachtvarkens gehouden, waarvan de aantallen op geregelde tijden aan hogerhand moesten worden doorgegeven. Jan Middelman had paarden, die hij verhuurde. Geen van de inwoners bezat een hengst. Als dat wel het geval zou zijn geweest, zou er een opgave vereist zijn van de merries die door zo'n hengst waren gedekt. Het hout van de rivierbossen werd van tijd tot tijd verkocht (figuur 10)

Rhijnauwen kende geen polderbestuur; de inwoners betaalden dan ook geen waterschapslasten. Verder ontbraken er fabrieken, werk-winkels of bedrijven. Er waren weinig of geen voorzieningen; men leunde volledig op Bunnik. Zo waren er geen winkels of 'neeringdoende lieden', dus bijvoorbeeld ook geen bakker. Ook (para)medische beroepen, zoals heelmeeester en vroedvrouw, waren niet vertegenwoordigd. Een eigen bode, veldwachter of een verdere dienaar van politie was er evenmin; in vrijwel alle gevallen was men afhankelijk van samenwerking met de gemeente Bunnik.

De wegen in de Rhijnauwen waren niet bestraat en onverlicht. De gemeente was ook te klein voor een eigen school. Er woonden slechts dertien kinderen in de leeftijd van 6 tot en met 12 jaar; die moesten dus naar school in Bunnik. De vaccinatiegraad was hoog; niet-in-geënte kinderen werden op de school in Bun-

7 Kadastrale verzamelkaart van de gemeente Rhijnauwen, vervaardigd in 1829 door landmeter J. Vesters van het kadaster. Noord is boven. (Bron: Beeldbank Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed)

nik niet toegelaten. Kerkelijk viel Rhijnauwen eveneens onder Bunnik.

Geen problemen

Veel van de hier beschreven informatie is gebaseerd op jaarverslagen van de gemeente en op correspondentie, vooral met hogere overheden. Problemen die zich elders voordeden, bleven de gemeente bespaard, zo is uit diezelfde bronnen af te leiden. Er woonden in de gemeente geen blinden of krankzinnigen. Armoede was er

8 Plaatsnaambord langs de Provinciale weg in Bunnik. Het hier aangeduide gebied lag echter niet in de negentiende-eeuwse gemeente Rhijnauwen. (Foto: Kees Floor, 2020)

By de 10 jarige volkstelling op den 1 ^{en} Januarij 1840.	
Bedrag de bevolking van de Gemeente Rhijnauwen	73 Zielen
Verdelers wege Rhijnauwen	44
Amelisweerd	32

9 Notitie met samenvattende gegevens van de volkstelling van 1 januari 1840 uit het archief van de gemeente Rhijnauwen. De inwonertallen van de buurtschap Amelisweerd en van de totale gemeente Rhijnauwen zijn beide met 1 opgehoogd, doordat er daags voor de teldatum nog iemand in de gemeente werd geboren

onbekend; niemand leefde van de bedeling. Er hoefden geen kinderen voor heropvoeding naar ‘koloniën van weldadigheid’ te worden gestuurd. In de gemeente waren geen bedelaars. Een ‘bewaarplaats voor doortrekkende gevangenen’ ontbrak; er was ook geen behoefte aan. Niemand van de inwoners hoefde te worden afgevoerd naar de Ommerschans of had zich eerder in zo’n situatie bevonden.

De Ommerschans was de oudste kolonie van weldadigheid, een instelling waarheen bedelaars, landlopers, zwervende vagebonden en ‘onwilligen’ gedwongen werden afgevoerd en te werk gesteld. Het past in een rijtje van namen als Frederiksoord, Willemsoord en Veenhuizen. Overigens had de veldwachter van Rhijnauwen, net als de andere veld- en boswachters in het kanton Wijk bij Duurstede, nadrukkelijk als opdracht bedelaars van buiten de gemeente te weren. Veel van die ongewenste vreemdelingen gaven aan naar de regio te zijn gekomen in de hoop werk te vinden bij de aanleg van het traject Utrecht-Driebergen van de Rijnspoorweg, maar de autoriteiten geloofden daar niets van en namen harde maatregelen. Veeziekten, zoals de gevreesde longziekte bij runderen, deden zich geruime tijd niet voor. Pas in 1843 had een van de paarden van Midelman een ziekte onder de leden en moest het dier worden afgemaakt. Overigens bestonden

10 Advertentie uit de Utrechtsche provinciale en stads-courant van 22 november 1841. (Bron: Delpher.nl.)

er destijds al vergoedingsregels voor dit soort calamiteiten.

De inwoners van Rhijnauwen hielden zich netjes aan de maatregelen om rupsenplagen tegen te gaan, zo constateerde het gemeentebestuur. Ook werd de Kromme Rijn door de Rhijnauwense landeigenaren op de breedte en diepte gehouden die was voorgeschreven. Meer stroomopwaarts, in Bunnik, Odijk en Werkhoven, was dat wel anders. Er waren ondiepten die de doorstroming belemmerden en de werkzaamheden om de rivier op orde te brengen waren veelal uitgevoerd door onbekwame of malafide aannemers.

Tot slot

Het bovenstaande geeft een indruk van de gang van zaken in een gezapige gemeente Rhijnauwen rond 1840. Kleinschaligheid was troef, maar zou op termijn niet zijn vol te houden. Gemeentelijke schaalvergroting leek onvermijdelijk. Men had ervoor kunnen kiezen om de Kromme Rijn zijn functie als goed in het terrein herkenbare gemeentegrens te laten behouden en Rhijnauwen bij Zeist of De Bilt te voegen. Gezien de grote verwevenheid met Bunnik lag een samenvoeging met die gemeente echter meer voor de hand. In 1857, toen er een ware ‘gemeentefusiegolf’ door de provincie trok, verloor Rhijnauwen zijn zelfstandigheid en werd het toegevoegd aan Bunnik.

Noten

- 1 We gebruiken hier de spelling Rhijnauwen en Amelisweerd, dus niet Rijnauwen (zonder h) of Ameliswaard.
- 2 volkstellingen.nl/nl/volkstelling/jaarview/1840.
- 3 Archief gemeentebestuur Rhijnauwen 1818-1857. Regionaal Archief Zuid-Utrecht (RAZU) Toegang T00218 inv.nrs. 12, 16, 17, 18a, 19-22, 24, 39, 49-51, 55.
- 4 Peildatum 18 maart 1841. De eigenaren van Oud en van Nieuw Amelisweerd waren in het kohier van de belastingen ingeschreven met woonplaats Utrecht.
- 5 hisgis.nl/hisgis/gewesten/utrecht/atlas_utrecht-1/processen-verbaal.
- 6 Archief Gemeentebestuur Bunnik 1811-1964. RAZU Toegang T00206 inv.nr. 836.
- 7 Een volledige opgave van de namen, leeftijden en geboorteplaatsen van alle 73 inwoners van de gemeente Rhijnauwen is te vinden in Archief gemeentebestuur Rhijnauwen 1818-1857. Regionaal Archief Zuid-Utrecht (RAZU) Toegang T00218, inv.nr. 51.
- 8 Gegevens uit 1841 in Archief gemeentebestuur Rhijnauwen 1818-1857. Regionaal Archief Zuid-Utrecht (RAZU) Toegang T00218.